

REVIZUIRE ȘI REVIZIONISM. RĂZBOIUL RECE CULTURAL

Revision and Revisionism. The Cold Cultural War

**Dr. Nicoleta SĂLCUDEANU, cercetător științific la
Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”,
al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Târgu-Mureș**

Abstract: Is indisputable that, by their authority and competence, the most authorized critical voices in exile belonged to Monica Lovinescu and Virgil Ierunca. Both of them practiced a militant criticism, a “front” criticism, ideologically hatched in the colors of anticommunism. Through their authority and influence the two Parisian critics represent the turning point that will influence not only literary criticism during communism and after, but, decisively, the evolution of the cultural policies and policy itself after the collapse of the regime, in December 1989.

Keywords: “front” criticism, ideology, anticommunism, evolution, collapse of the regime

Dacă literatura exilului, cu excepția notabilă a lui Paul Goma, nu a adus cine știe ce plus de valoare literaturii române contemporane, este indiscutabil însă că, prin autoritatea și competența lor, cele mai autorizate voci critice din exil au fost ale Monicăi Lovinescu și Virgil Ierunca. Se poate spune chiar că, prin microfonul postului de radio Europa Liberă, cei doi au reprezentat factorul de coagulare al întregii critici literare românești. Ei completau în oglindă acțiunea critică întreprinsă în țară, dar o și consolidau din exterior, contribuind nemijlocit la scara de valori care, precum s-a văzut, s-a impus și s-a făcut acceptată chiar și de către regimul comunist. La o reconstituire minuțioasă a acelor vremuri, se poate afirma că, prin pelerinajul neîncetat, devenit posibil odată cu „dezghețul”, al criticilor din țară la Paris, al „clandestinilor” – cum i-au numit cei doi, nucleul parizian a devenit un fel de dispeccerat, de stat major al criticii literare românești. Și expresia marțială nu este exagerată, ținându-se cont de aspectul militant al „criticii de front” pe care o profesau ambii. Prin autoritatea și influența lor, cei doi critici de la Paris reprezintă punctul de răscruce care va înrâuri nu doar critica literară românească din timpul comunismului, dar mai ales va influența decisiv evoluția politicilor culturale de după prăbușirea regimului, din decembrie 1989.

De unde un asemenea capital de influență, știindu-se că scriitorii din exil care nu se despart de propria limbă și nu-și croiesc din temelii o nouă carieră literară, se pierd în condiția, nu

mai puțin nobilă, de exilat obscur, lipsit de orice influență asupra literaturii mamă, cum s-a întâmplat cu marea majoritate, literatura exilului neînsemnând mai mult decât o provincie a literaturii naționale? Asumându-și această condiție, resemnați cu ea, cum reiese din mărturiile lor, cei doi devin, la un moment dat, protagoniștii unei conjuncturi nesperate. Această conjunctură este cel mai bine rezumată de cineva care i-a cunoscut îndeaproape, dar le-a și împărtășit, o perioadă, cariera. Cineva care cunoaște din experiență proprie funcționarea mecanismului. Este vorba de criticul și istoricul literar Mircea Iorgulescu, deopotrivă jurnalist de excepție, realizator de emisiuni și, o vreme, aflat chiar în conducerea secției române a postului de radio Europa Liberă. Sursă autorizată, așadar. Adevărata carieră literară a soților M. L. și V. I. începe o dată cu angajarea Monicăi Lovinescu la Europa Liberă și momentul în care Virgil Ierunca devine colaborator permanent, cu rubrici consacrate – susține Mircea Iorgulescu. Fără tribuna oferită de acest post de radio cei doi n-ar fi existat mai mult decât alți exilați obscuri.

În subcapitolul intitulat *Microfonul magic*¹, din volumul *Tangențiale*, avem o descriere minuțios circumstanțializată. Postul de radio, înființat de Statele Unite la München, o dată cu începerea războiului rece, în partea Germaniei ocupată de Aliații occidentali, își exercita influența prin propagandă anticomunistă îndreptată asupra țărilor de dincolo de Cortina de Fier, a noilor țări comuniste. Ponderea diverselor servicii – spune M. I. – „era și este determinată de importanța geo-politică a «țărilor țintă», nicidecum de performanțele lor jurnalistice”. Cu toate acestea, deși de importanță secundară în strategia postului, departamentul românesc s-a bucurat de o situație privilegiată și, cumva, atipică. Acesta „a avut, de prin a doua jumătate a anilor '60 și până la căderea regimului comunist de la București, în decembrie 1989, o extraordinară audiență”, atât în țară, fiindcă „Europa Liberă nu s-a adresat niciodată decât exclusiv celor din țară”, dar și în exil. „Două sunt explicațiile cele mai evidente ale acestei spectaculoase schimbări (până atunci audiența și popularitatea Europei Libere în limba română fuseseră mai degrabă modeste). Una constă în îmbunătățirea condițiilor de audiție, prin reducerea sau chiar încetarea bruiajelor și prin apariția aparatelor de radio cu tranzistori, mai performante și ușor de deplasat. Alta ține de modificarea curajoasă a programelor, care este opera unui director providențial: Noël Bernard. El, Noël Bernard, a avut intuiția extraordinarului potențial pe care-l reprezentau Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Nu doar «în sine», ci și prin simultana introducere masivă a «culturii» în

¹ Mircea Iorgulescu, *Tangențiale*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004.

programe” și, lucru foarte important, „A făcut, din acest punct de vedere, o veritabilă și de lungă durată excepție din departamentul român, singurul din tot Radio Free Europe care a avut, până târziu, până în ajunul plecării din München, cele mai întinse și mai substanțiale emisiuni culturale din toată instituția”². Rămâne să ne întrebăm dacă era doar meritul lui Noël Bernard, cum susține M. I., sau hotărâtoare era mai degrabă politica postului, care introdusese conceptul de „război rece cultural”, cultura fiind socotită o armă din cele mai redutabile în războiul mediatic dus împotriva guvernelor din țările blocului comunist, după cum documentează cercetătoarea britanică Frances Stonor Saunders, într-o carte apărută în 1999 și tradusă în mai multe limbi precum spaniola, germana, franceza. E vorba de un program secret de propagandă anticomunistă și antisovietică, pus la punct de CIA, prin care cultura era transformată într-o armă de război. Direct sau indirect, prin fundații, congrese, colocvii, asociații, mari personalități au beneficiat de fondurile alocate de CIA – de la Raymond Aron la Arthur Koestler, Hannah Arendt, George Orwell și Igor Stravinski. Se înțelege că postul de radio american Europa Liberă (Free Europe) nu putea fi străin de strategia războiului rece prin cultură³.

Un lucru este însă cert, acela că, după cum reiese și din memorialistica Monicăi Lovinescu⁴, Noël Bernard avea o personalitate remarcabilă („atât de rapid încât nu era chip cu el să duci o frază până la capăt – cunoștea răspunsul dinainte”) sau, cum precizează și M. I., era un om „perspicace, intrând fulgerător în acțiune, știind să convingă și să mobilizeze, pasionat, Noël Bernard nu a fost un director, ci Directorul. În spiritul adevărului esențial, cel de dincolo de datele prozaice, el a creat Europa Liberă în limba română, așa cum a intrat și s-a fixat în conștiința românilor. El și Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Nu se poate ști dacă atunci, în 1967, când Bernard a propus și a obținut din partea administrației autorizația de a înființa *Teze și Antiteze la Paris* și o *Actualitate culturală românească* prezentată de Monica Lovinescu, iar, mai târziu, în 1975, *Povestea vorbei* și *Cronica pesimistului*, programele lui Virgil Ierunca, va fi existat, fie și ca bruion, imaginea transformărilor ce aveau să vină. Fiindcă de atunci «inima» departamentului român al postului de radio aflat la München s-a mutat, de fapt, la Paris”⁵. Acestea nu s-ar fi putut întâmpla fără o dăruire, din partea celor doi, ieșită din comun. Fiindcă, așa cum amintește Mircea Iorgulescu, „emisiunile făcute de ei vreme de un sfert de veac în casa

² Ibidem, p.123.

³ Frances Stonor Saunders, *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War*, Granta Books, London, 1999.

⁴ Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, vol. II, Editura Humanitas, București, 2001.

⁵ Mircea Iorgulescu, *Idem*, pp.122-124.

lor au fost făcute. Casă care a devenit, scrie Monica Lovinescu, «un laborator de nivel profesional pentru a copia muzica de pe discuri pe bandă, a înregistra cronicile, uneori discuțiile și chiar mesele rotunde. Am învățat, eu care păcătuiam prin neîndemânare, să fac și montaj (e singura activitate ce-mi provoacă crize de vanitate caracterizată). Am jucat câțiva ani buni și rolul operatorului, când mergeam la studio, o dată pe săptămână, spre a mixa benzile deja pregătite cu vocea speakerului». Și este greu, chiar imposibil de înțeles – precizează M. I. – răsunetul emisiunilor făcute de Monica Lovinescu și Virgil Ierunca fără să se țină seama de această enormă și constantă pasiune creatoare investită ani de-a rândul într-o muncă devotată, exigentă și însuflețită de un sentiment al datoriei niciodată uitată”. Și mai precizează M. I.: „Fără a minimaliza pe nimeni, fiindcă hazardul a adus în redacție și în programe și alți excelenți jurnaliști radiofonici, mai toți revelați ca atare «la locul de muncă», este în afara oricărei îndoieli că, de n-ar fi fost Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, Europa Liberă în limba română și în România n-ar fi fost niciodată ceea ce a fost până în mai 1992”⁶. Așadar marea „intuiție” a lui Noël Bernard – de va fi fost numai a lui – „că marea bătălie a războiului rece era una preponderent culturală”, alături de revelația „formidabilului” jurnalist care era Monica Lovinescu (de altfel proiectul noilor programe culturale, susținut de Bernard în fața conducerii americane fusese conceput de ea), au făcut din Monica Lovinescu și Virgil Ierunca „cei mai reductabili inamici ai regimului de la București”.

Acestea au fost circumstanțele care au favorizat șansa celor doi de a se implica de la distanță, dar profund, în viața literară și culturală din România, iar ipoteza lansării de către americani a „războiului rece cultural” nu este una de neglijat. Ca jurnaliști la radioul francez (RFI) nu aveau voie să facă politică. La Europa Liberă, în schimb, li s-a dat mână liberă. Toate acestea și, în plus, suprimarea bruiajului posturilor străine de radio din România la sfârșitul anilor '60, luându-se în considerare cazul distinct al F. E. în raport cu BBC, RFI, Deutsche Welle, unde atacul anticomunist nu numai că nu era interzis, ci era însăși rațiunea de a fi a postului, dau seamă despre influența uriașă a celor doi. Despre popularitatea și autoritatea lor culturală vorbește și Ioana Măgură Bernard în volumul alcătuit în amintirea lui Noël Bernard⁷, popularitate inclusiv în rândul adversarilor: „Noël a rămas cu confirmarea impactului pe care-l aveau aprecierile făcute

⁶ Ibidem, pp. 124-125.

⁷ Ioana Măgură Bernard, Directorul postului nostru de Radio, Editura Retromond, București, 1994; reedit., Curtea Veche, București, 2007.

de Monica și Virgil; ele au contat atât de mult, încât un scriitor român putea să spună: de la microfonul Europei Libere, ei mă pot face om sau mă pot distruge (...). Și oare ce altceva demonstrează mesajul pe care i l-a transmis la un moment dat Aurel Baranga, despre care Monica și Virgil nu mai pomeniseră o vreme nimic în emisiunile lor: «Să mă înjure, să spună orice, dar să se vorbească de mine la Europa Liberă»⁸. Dincolo de astfel de aspecte, oarecum hazlii, „la Monica Lovinescu se merge în anii '80 ca la Mecca. Pentru scriitorii și intelectualii din România care ajung la Paris, întâlnirea cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca este punct fix în program, chiar un ritual. Cei care călătoresc în alte țări vestice decât Franța le telefonează de-acolo ori le scriu. Un neîntrerupt du-te vino, un trafic fabulos, o neîncetată peregrinare ocupă, la propriu, viața de toate zilele a celor doi exilați (...). E un iureș de vizitatori, e un potop fără sfârșit și al cărui sfârșit nu se întrevede”. Un lucru este sigur: „În anii '70 și '80 Monica Lovinescu și Virgil Ierunca devin liderii neoficiali, dar cu atât mai reductibili, ai opoziției fățișe la ceaușism, această variantă tot mai specific românească a comunismului. Împotrivirea directă față de regimul de la București, și cea din exil, și cea din țară, prin ei se exprimă. Prin textele lor, prin vocile lor”⁸.

Fără să cunoaștem proporția influenței pe care cei doi au câștigat-o asupra literaturii române în comunism, nu vom înțelege enorma lor influență în viața culturală, dar și politică, în postcomunism. Ierarhia literară și culturală de astăzi lor le aparține, precum și politicile culturale și ideologice în curs de desfășurare, sub înfățișarea unui nou război rece cultural.

Bibliografie:

“Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România”, *Intelectualii și regimul comunist: istoriile unei relații*, vol. IV, 2008.

Bernard, Ioana Măgură, *Directorul postului nostru de Radio*, Editura Retromond, București, 1994; reedit., Curtea Veche, București, 2007.

Intelectualul român față cu inacțiunea. In jurul unei scrisori de G. M. Tamás, volum coordonat de Mircea Vasilescu, Postfață de Adrian Cioroianu, Editura Curtea Veche, București, 2002.

Iorgulescu, Mircea, *Tangențiale*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004.

Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit. Intelectualii în politică*, Studiu introductiv de Sorin Antohi, Editura Polirom, Iași, 2005.

⁸ Mircea Iorgulescu, Idem, pp. 132-133.

Literatura și politicul, editor Prof. Univ. Dr. Mircea Anghelescu, Editura Universității din București, 2010.

Lovinescu, Monica, *Diagonale*, Editura Humanitas, București, 2010.

Lovinescu, Monica, *Etica neuitării*, Editura Humanitas, București, 2008.

Lovinescu, Monica, *Jurnal*, vol. 1,2,3,4,5,6, Editura Humanitas, București, 2002-2006.

Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, vol. II, Editura Humanitas, București, 2001.

Lovinescu, Monica, *Unde scurte. Jurnal indirect*, Editura Limite, Madrid, 1978.

Lovinescu, Monica, *Unde scurte*, vol. 1-6, Editura Humanitas, 1990-1996.

Stonor Saunders, Frances, *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War*, Granta Books, London, 1999.

Acknowledgements

„Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758